

Andrzej Grzybkowski (1935–2025)

Andrzej Grzybkowski zmarł 1 stycznia 2025 r. Nie jest łatwo sięgać po pióro, aby pisać o nim wspomnienie. Był wybitnym mediewistą, historykiem sztuki i znawcą architektury. Był mistrzem wysmakowanej w swej powściągliwości polszczyzny. Ale jednocześnie był Osobą bliską w zażyłej znajomości, która trwała kilka dziesięcioleci; znajomości, którą należy nazwać nawet przyjaźnią. Tymczasem wspomnienie „In memoriam” zawierać musi oceny postaw, zachowań, a przede wszystkim dorobku naukowego. To zaś onieśmiela. No bo jak? Jak oceniać Andrzeja? To jakby wystawiać noty swojemu Mentorowi, który od 1981 r. wskazywał wchodzącemu wtedy w życie zawodowe absolwentowi historii sztuki, jak badać spuściznę artystyczną, a przede wszystkim – jak stawiać pytania, aby z pracy naukowej osiągnąć satysfakcję intelektualną, ale też zadowolenie. *De mortuis nihil nisi bene* – ugruntowany tradycją zwyczaj nakazuje pisać o zmarłych tylko dobrze. Tymczasem Andrzej Grzybkowski nie lubił lukrowanych ocen i pochlebstw, choć – pewnie jak każdy rzetelny uczony – cenił rzeczowe docenianie wyników swoich badań.

Andrzej Grzybkowski urodził się w Poznaniu 22 stycznia 1935 r. Wydaje się, że dziedziczył wszystkie pozytywne cechy przypisywane Wielkopolanom: zdrowy rozsądek, racjonalne podejście do rzeczywistości, mocne poczucie odpowiedzialności za słowa i czyny, a także skłonność do porządku i punktualności. Cechy te dopełniały wszakże upodobania, których nie kojarzy się z rzeczowymi i „zapracowanymi” Wielkopolanami: lubił dobrą zabawę i miał kapitalne poczucie humoru, ze skłonnością do sarkazmu, a niekiedy – nieobrazliwej złośliwości. Ze wszystkiego jednak śmiać się nie lubił. W niektórych kwestiach bywał bardzo zasadniczy, a nawet pryncypialny. Nie było go łatwo obrazić, ale jeśli poczuł się czymś głęboko urażony, to urazę chował długo. Niekiedy nawet na zawsze.

Droga Andrzeja Grzybkowskiego do historii sztuki nie była prosta. Ze względu na „niewłaściwe” pochodzenie społeczne nie został przyjęty na historię sztuki

w Poznaniu. Studia rozpoczął w Szczecinie na zupełnie innym kierunku. Rychło jednak powrócił do Poznania, gdzie w 1959 r. ukończył studia w zakresie geografii. Choć już w 1960 r. podjął pracę zarobkową, rozpoczął równolegle studia na historii sztuki, które zakończył w 1967 r. obroną pracy magisterskiej o kościele św. Andrzeja w Gosławicach, napisanej pod kierunkiem prof. Gwidona Chmarzyńskiego. Praca ta, opublikowana w 1971 r. (Bibliografia, poz. 4), zapewniła Grzybkowskiemu uznanie całego środowiska badaczy architektury średniowiecznej. Określiła ona nowe, bardzo wysokie standardy naukowe stawiane monografiom wybitnych dzieł architektury. Wnikliwa i wszechstronna analiza źródeł pisanych, a przede wszystkim samej architektury oraz jej wysmakowanych form, w tym także detalu rzeźbiarskiego, otwierała szerokie perspektywy erudycyjnej interpretacji ideowej wyjątkowego kościoła w Gosławicach jako naśladownictwa jerozolimskiego Anastasis.

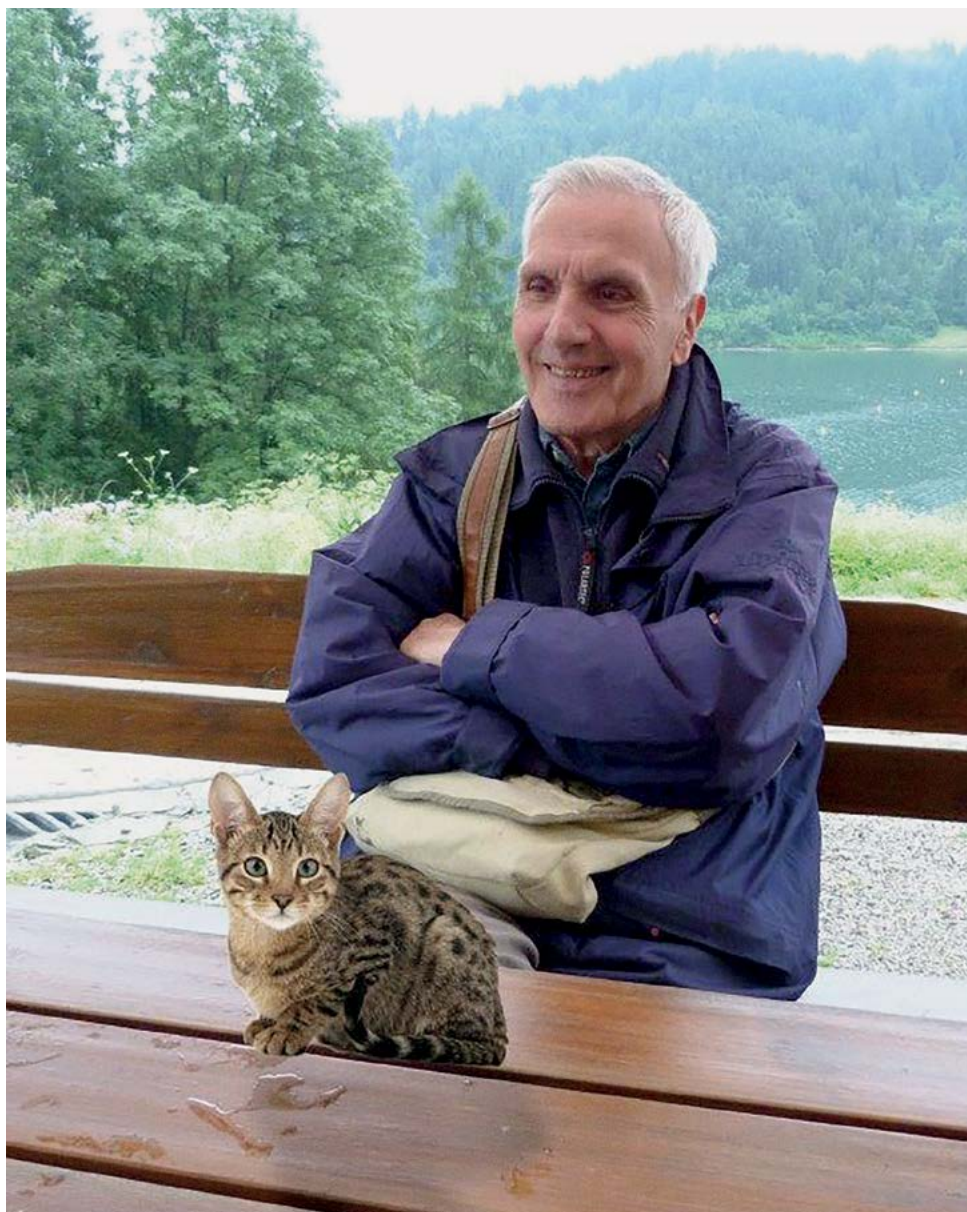
Warto podkreślić, że mimo upływu lat i podejmowanych kilkakrotnie prób nowego ujęcia tego tematu przez kolejnych badaczy, nic w istocie nowego nad to, co napisał Andrzej Grzybowski przed przeszło półwieczem, nie dało się dodać, może poza kilkoma szczegółowymi uwagami, które dodał on sam (Bibliografia, poz. 51, 54). Temat ten, a może szerzej – problem naśladownictwa w architekturze średniowiecznej doniosłych ideowo wzorców – zajmował go jeszcze kilkakrotnie (Bibliografia, poz. 5, 29, 53). Warto przy tym podkreślić, że nie trzymał się kurczowo raz sformułowanych przez siebie ustaleń; był otwarty na rzeczową i rzetelną dyskusję, na nowe impulsy badawcze, na nowe ujmowanie przebadanych zdawałoby się problemów.

Rok 1967 okazał się bardzo ważny w życiu Andrzeja Grzybkowskiego nie tylko ze względu na ukończenie studiów z historii sztuki. W tym roku przeniósł się do Warszawy, gdzie już wcześniej rozpoczął pracę w Oddziale Pracowni Konserwacji Zabytków. Przede wszystkim jednak dlatego, że w kwietniu tego roku ożenił się z Teresą, już niebawem wybitną badaczką sztuki umiłowanego przez nią Gdańska. Ich bliski związek trwał do końca życia Andrzeja.

Andrzej Grzybowski był zatrudniony w Pracowniach Konserwacji Zabytków do 1974 r. Należy podkreślić bardzo wysoką jakość przygotowywanych przez niego opracowań, a jego dokumentacja historyczno-konserwatorska niektórych zabytków okazała się na tyle dojrzała naukowo, że prace te zostały opublikowane drukiem, co wcale nie było wówczas oczywiste; wydano m.in. monografie zamków w Kurozwękach (Bibliografia, poz. 2) i Rawie Mazowieckiej, pałacu w Lubieradzu czy kościołów w Niedźwiadnej i Inowłodzu (Bibliografia, poz. 3, 13, 15, 17, 20).

Od roku 1974 do 1980 Andrzej Grzybowski pracował na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Tam też w 1976 r. obronił doktorat, którego podstawą była praca poświęcona wczesnogotyckiemu kościołowi i klasztorowi Dominikanów w Sieradzu, napisana pod kierunkiem prof. Andrzeja Tomaszewskiego. Wyszła ona drukiem w 1979 r. (Bibliografia, poz. 1), a podjęcie tematu zaowocowało kontynuowaniem zainteresowań wczesną architekturą mendykancką i kilkoma ważnymi artykułami opublikowanymi w kraju i za granicą, m.in. o zjawisku „długich chórów” we wczesnogotyckich kościołach dominikańskich i franciszkańskich w Europie Środkowej (Bibliografia, poz. 18, 19, 30, 38).

W 1980 r. Andrzej Grzybowski przeszedł do pracy w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 1989 r. uzyskał habilitację, której podstawą była monografia średniowiecznych kaplic zamkowych książąt śląskich, wydana drukiem rok później (Bibliografia, poz. 3). Zagadnienie to interesowało go już wcześniej, toteż zanim znalazło wyraz w osobnej publikacji było przedmiotem kilku poważnych artykułów w czasopiśmie polskich i zagranicznych (Bibliografia, poz. 23, 25, 39, 42, 43). W 1990 r. Andrzej Grzybowski nawiązał równoległą współpracę z Zakładem

1 Andrzej Grzybowski.
Fot. archiwum rodzinne

Historii Sztuki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, by od 1991 r. związać się na siedem lat wyłącznie z tą uczelnią. W 1997 r. powrócił do Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, a w 2000 r. przeszedł do Instytutu Archeologii, gdzie pracował do przejścia na emeryturę w 2005 r.

Emerytura nie oznaczała rzecz jasna porzucenia pracy naukowej. Z pewnością najwięcej wysiłku wymagało kierowanie „Rocznikiem Historii Sztuki”, gdzie Andrzej Grzybowski od 1997 do 2014 r. pełnił funkcję redaktora naczelnego. Nie tylko dbał o utrzymanie bardzo wysokiego poziomu naukowego pisma, czyli o staranny i krytyczny dobór autorów i materiałów, lecz także musiał bardzo starać się, by pismo przetrwało w tradycyjnej formie. Na te lata przypadły bowiem poszukiwania oszczędności także w strukturach Polskiej Akademii Nauk. Wprawdzie samo pismo nie było zagrożone, ale wielu starań Grzybowskiego wymagało zapewnienie środków finansowych umożliwiających wydawanie „Rocznika” w wersji papierowej, albowiem około roku 2000 silne były tendencje, jak się rychło okazało złudne, że dla właściwego funkcjonowania pisma naukowego wystarczy jego edycja elektroniczna. Andrzej Grzybowski nie był przesadnym tradycjonalistą, ale mocno stąpał po ziemi i tego rodzaju „modom” nie ulegał.

Andrzejowi Grzybkowskiemu, jako mediewiście i badaczowi sztuki dawnej, z pewnością najbliższa była architektura, zwłaszcza gotycka; był jej wybitnym znawcą i autorytetem w tej dziedzinie. Ale jego pasja badawcza skłaniała go do podejmowania także zagadnień z innych dziedzin sztuki. Bywały one różne, ale jedno zdaje się je łączyć – mniej lub bardziej intrygujący temat, czy to pojedynczego przedstawienia, czy większego zespołu. Już u progu swoich badań dał świadectwo tego rodzaju zainteresowaniom, podejmując próbę interpretacji zespołu 32 opatrzonych herbami wsporników w kościele w Gosławicach – największej tego rodzaju „roli herbowej” w Polsce średniowiecznej (Bibliografia, poz. 4). Uznał ten zespół za świadectwo upamiętniające uczestników polskiej delegacji na soborze w Konstancji 1414 r. Interpretacja ta nie wszystkich badaczy przekonała, ale trzeba podkreślić, że próbując zastąpić tę propozycję innym programem, nie bardziej sugestywnego na temat dekoracji heraldycznych w Gosławicach nie wymyślono.

Zainteresowania Andrzeja Grzybkowskiego heraldyką i jej językiem sprawiły, że włączył się on czynnie w odradzanie się Polskiego Towarzystwa Heraldycznego i został w 1988 r. jego członkiem-założycielem. Zagadnienia ikonograficzne interesowały go bardziej jako „tematy ramowe” niżli symbolika i przesłanie ideowe konkretnych przedstawień. Nie zmienia to w niczym znaczenia jego badań i rangi osiągniętych wyników. Właściwe określenie tematu oraz rzetelne oraz erudycyjne zestawienie jego pierwowzorów ikonograficznych i analogii, choć nie przynosiło odpowiedzi na pytanie (którego Autor zresztą nie stawiał) o wymowę ideową konkretnego przedstawienia, otwierało szeroko perspektywy badawcze i często prowadziło do komplementarnych studiów przynoszących odpowiedzi na temat konkretnych znaczeń.

Wśród tego rodzaju prac warto wskazać artykuł o „złączeniu prawic” – czyli o nagrobku pary rycerskiej w Lwówku Śląskim (Bibliografia, poz. 21, 4). Wprawdzie już ślęscy starożytnicy, a po nich także historycy sztuki zdawali sobie sprawę z urody i wyjątkowości tego dzieła śląskiej rzeźby sepulkralnej z połowy XIV w., ale dopiero badania Andrzeja Grzybkowskiego zdyskontowały rangę tego nagrobka. Wykazały one, że przywoływane także wcześniej jego analogie – angielskie nagrobki małżeńskie z przełomu XIV i XV w. – to jednak tylko analogie, są bowiem z reguły późniejsze od wyobrażenia pary rycerskiej na płycie w Lwówku. Tym samym wyjątkowość tego przedstawienia wymagała wskazania innej jego genezy. Grzybkowski poszukiwał pierwowzorów m.in. w późnoantycznych stelach grobowych ze sceną *dextrarum iunctio*. Dalsze badania innych już uczonych pozwoliły na identyfikację pary z Lwówka jako księcia Henryka I jaworskiego i jego żony Agnieszki czeskiej – władców, dla których powstały też malowidła ściennie z historią Lancelota w wieży w Siedlęcinie. Wyjątkowo wyszukany i pełen uczuciowości gest pary rycerskiej z Lwówka znalazł tym samym właściwy kontekst ideowy dla swojego przesłania symbolicznego.

Drugim opracowaniem ikonograficznym, na które koniecznie trzeba zwrócić uwagę, jest artykuł o rzeźbie architektonicznej w kościele Panny Marii na Piasku we Wrocławiu, a zwłaszcza o przedstawieniach, w których główną rolę odgrywają zdefiniowani cielesnie i seksualnie aniołowie – żeńscy i męscy (Bibliografia, poz. 47, 55, 4). Andrzej Grzybkowski nie rozwiązał wprawdzie teologicznej zagadki, jaką są erotyczne konotacje przedstawień, w których aniołowie „męscy” biorą w posiadanie „anielice” gestami, jakimi w ikonografii średniowiecznej wyrażano intymne relacje cielesne. Rzucił jednak wyzwanie pytaniem o sens tych wyobrażeń; pytaniem, które do tej pory nie znalazło satysfakcjonującej odpowiedzi.

Miarą znaczenia, jakie Andrzej Grzybkowski przywiązywał do tego nurtu swoich badań, było zebranie i przygotowanie do druku artykułów wydanych wcześniej w czasopismach polskich i zagranicznych oraz ich opublikowanie w jednym tomie – *Między*

formą a znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej. Znalazło się w nim także miejsce na kilka tekstów poświęconych ikonografii wybranych form architektonicznych i ich symbolicznym znaczeniom. Bo to jednak architektura gotycka była z całą pewnością największą pasją Andrzeja Grzybkowskiego. Świadectwem jego głębokiej i erudycyjnej wiedzy tym zakresie, a także żelaznej logiki i umiejętności wyciągania wniosków, są liczne artykuły oraz recenzje.

Na jedną trzeba zwrócić uwagę – na obszerną recenzję monumentalnej książki Paula Crossleya o gotyckiej architekturze sakralnej w Małopolsce czasów Kazimierza Wielkiego (Bibliografia, poz. 22, 23). Grzybkowski docenił i wysoko ocenił znaczenie tej publikacji, w której badacz uformowany naukowo w Anglii ukazał rangę fundacji królewskich w kontekście europejskim, doceniając ich nowatorstwo i wysoki poziom formalny. Nie przeszkodziło mu to wszakże zwrócić uwagę na nadinterpretacje symboliczne niektórych rozwiązań stosowanych w kościołach kazimierzowskich, wskazać dla nich inne ewentualnie pierwowzory czy wreszcie rozstać się definitywnie z mitami historiograficznymi, a zwłaszcza legendą o ekspiacyjnym charakterze fundacji króla Kazimierza. Grzybkowski jako pierwszy jasno i zdecydowanie zakwestionował historyczne podstawy opowieści Jana Długosza o utopieniu kanonika Marcina Baryczki i podjęciu rzez króla pokuty, której owocem miała być szeroko zakrojona akcja budowlana. Dopiero odejście od tej historiograficznej legendy pozwoliło w pełni docenić skalę i rangę królewskiego patronatu artystycznego Kazimierza Wielkiego.

Dojrzałym podsumowaniem badań Andrzeja Grzybkowskiego nad architekturą gotycką w Polsce jest monografia, której pisaniu poświęcił ostatnie lata pracy naukowej – *Gotycka architektura murowana w Polsce*, wydana w 2014 r. Książkę tę pisał długo (sam twierdził, że zbyt długo), ale z pewnością dobrze to służyło wyważeniu sądów i właściwemu doborowi omawianych budowli, a także wyostrzeniu i tak precyzyjnego języka. Poważne syntezy, jeszcze całkiem niedawno bardzo cenione jako ważne osiągnięcia na drodze do wszechstronnego poznania naukowego, wyszły chyba ostatnio z mody. Może dlatego dzieło Andrzeja Grzybkowskiego nie wybrzmiało stosownym echem w środowisku naukowym. Szkoda wielka, bo jest poważnym osiągnięciem badawczym, dającym wnikliwe i wszechstronne spojrzenie na rozwój gotyku od XIII do XVI w. w zmiennej w swoich granicach historycznych Polsce. Wierzyć wypada, że to poważne dzieło wróci „na pierwsze strony” dyskusji naukowych, gdy przyjdzie ponownie czas na rzetelne i dojrzałe ujęcia ważnych zagadnień w historii sztuki.

Andrzej Grzybkowski miał poza historią sztuki i architektury jeszcze trzy inne pasje, które się ze sobą osobliwie spletały: wysokie góry, fotografowanie oraz miłość do kotów. Zacząć wypada od kotów, bo uczucia okazywane zwierzętom nie wymagają komentarza. Warto wszakże podkreślić, że ta miłość była odwzajemniana. Nie przez koty, które z nim zamieszkiwały. Tych nie było, bo Andrzej wychodził z założenia, że trzymanie kotów w warszawskich mieszkaniach, nawet tych obszernych, byłoby ograniczaniem kociej wolności i właściwego im poczucia niezależności. Najlepsze uczucia do kotów podzielał także piszący te słowa. Gdy tylko przeniósł się z gwarnego centrum Warszawy w podwarszawskie rozległości, licznie zagościły tam przygarniane koty. Miło było podpatrywać, jak podczas towarzyskich spotkań nawet te najbardziej niezależne z pełną ufnością wskakiwały Andrzejowi na kolana, domagając się pieścizot i głaskania, które odwzajemniały głośnym mruczeniem.

Druga pasja Andrzeja Grzybkowskiego to wysokie góry i ryzykowne, ale przecież najbardziej romantyczne obcowanie z ich majestatem – wspinaczka. Andrzej był oddanym taternikiem, a wyprawy w Tary stanowiły w młodości stały element jego wakacji. Zaniechał wspinania się dopiero wówczas, gdy dalszy rozwój tej jego

pasji zaczął wymagać coraz większego czasu i wejścia na ścieżki alpinizmu albo nawet himalaizmu. W jego uczuciach zwyciężyła historia sztuki, a miejsce wypraw wysokogórskich zajęły regularne wyjazdy do Nieborowa, gdzie z żoną Teresą był każdego lata. Rytm życia nieborowskiego, jego niezobowiązująca rytualność, uroda pałacu, a przede wszystkim parku, gdzie często można było spotykać nieborowskie koty – wszystko to sprawiało Andrzejowi wiele radości.

Wreszcie fotografia – zarówno koty, jak i góry bywały przedmiotem jego uwagi. Bardzo cenił sztukę fotografowania, czego wymownym świadectwem było poświęcenie jej całego tomu „Rocznika Historii Sztuki” (t. XXXI, 2006). On sam traktował to powołanie bardzo poważnie. W latach 1961–1963 był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Fotograficznego, a od 1965 do 1970 r. – należał do Związku Polskich Artystów Fotografików, z którego potem wystąpił na własną prośbę. Gdy w 2001 r. wrócił do fotografowania, został ponownie przyjęty do ZPAF (w 2006 r.). Przynależność do Związku była nie tylko formalna. O związkowym zaangażowaniu Andrzeja Grzybkowskiego świadczą jego liczne wystawy: 16 indywidualnych (głównie po 2001 r.) oraz udział w 19 wystawach zbiorowych (przede wszystkim w latach 1964–1967). W początkach swojej aktywności tworzył głównie fotografie czarno-białe; po przerwie i powrocie do fotografowania – wykorzystywał tylko fotografię cyfrową. Ocenę jego osiągnięć trzeba zostawić fachowcom. Piszący te słowa do nich się nie zalicza i do wystawiania ocen nie aspiruje. Może jednak zaświadczyć, że Andrzej wkładał w fotografowanie wiele uczuć i sprawiało mu ono wiele radości.

W ostatnich latach życia był tej radości niestety pozbawiony – wraz z postępującą utratą wzroku aparat fotograficzny stawał się tylko rekwizytem przypominającym o dawnej aktywności, zresztą tak jak ukochane książki, które stawały się coraz mniej użyteczne. Wtedy nastał czas muzyki, a zwłaszcza Mieczysława Karłowicza i jego *Odwiecznych pieśni* czy też Karola Szymanowskiego. Muzykę Andrzej kochał zawsze, ale od 2020 r. była ona dla niego źródłem największego ukojenia. Z pewnością liczyła się nie tylko muzyka, bo stale była przy nim żona Teresa, bywała też mieszkająca w Berlinie córka Agnieszka, bywali przyjaciele. Wizytom tym jednak zawsze towarzyszyła muzyka w tle.

Przemysław Mrozowski

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI ANDRZEJA GRZYBKOWSKIEGO

KSIAŻKI

- 1 *Wczesnogotycki kościół i klasztor dominikański w Sieradzu*, Warszawa 1979.
- 2 *Zamek w Kurozwękach*, Warszawa 1981.
- 3 *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów śląskich (XII–XIV wiek)*, Warszawa 1990.
- 4 *Między formą i znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997.
- 5 *Kościół św. Krzyża we Wrocławiu*, Wrocław 1998.
- 6 *Gotycka architektura murowana w Polsce*, Warszawa 2014.

- 7 *Geneza i treści ideowe kościoła w Gostawicach*, w: *Z dziejów regionu konińskiego*, red. Maria Dembińska, Wrocław 1970, s. 125–150.
- 8 *Kościoły ewangelickie w Baniach Mazurskich i Gołdapi*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1970, nr 2 (108), s. 193–213.
- 9 *Pałac w Luberadzu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 33, 1971, nr 2, s. 162–177.
- 10 *Kościół w Gostawicach. Zagadnienie genezy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 16, 1971, z. 4, s. 269–310.
- 11 *Centralne kaplice gotyckie Pomorza Zachodniego*, w: *Sztuka Pomorza Zachodniego*, red. Zygmunt Świechowski, Warszawa 1973, s. 91–138.
- 12 *Tarnoskała*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 35, 1973, nr 1, s. 53–67.
- 13 *Późnogotycki kościół w Niedźwiadnej*, „Rocznik Białostocki”, t. 12, 1973, s. 339–360.
- 14 *Wariant ikonograficzny Assunty z kobietą maską lunarną*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. Piotr Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 441–459.
- 15 *Zamek w Rawie Mazowieckiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 24, 1979, z. 3, s. 195–217.
- 16 *Kościół św. Idziego w Inowłodziu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 26, 1981, z. 3–4, s. 193–219.
- 17 *Maria Kamionkowska i jej pierwowzór*, „Rocznik Warszawski”, t. 16, 1981, s. 351–360.
- 18 *Early Mendicant Architecture in Central-Eastern Europe. The Present State of Research*, „Arte Medievale. Periodico internazionale di critica dell’arte medievale”, t. 1, 1983, s. 135–156.
- 19 *Das Problem der Langchöre in Bettelordens-Kirchen im ostlichen Mitteleuropa des 13. Jahrhunderts*, „Architektura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst”, t. 13, 1983, z. 2, s. 152–168.
- 20 *Kościół św. Idziego w Inowłodziu*, w: *Problemy badawcze średniowiecznego Inowłódza. Materiały konferencji OBDZ w Inowłodziu*, Łódź 1984, s. 31–40.
- 21 *Die „Dextrarum iunctio” auf dem Grabmal in Löwenberg*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, t. 47, 1984, s. 59–69.
- 22 *Małopolskie kościoły XIV wieku*, rec.: Paul Crossley, *Gothic Architecture in the Regim of Casimir the Great. Church Architecture in Lesser Poland 1320–1380*, Kraków 1985, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 31, 1986, z. 2, s. 201–218.

- 23 *Kaplica zamkowa w Legnicy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 32, 1987, z. 2, s. 65–89.
- 24 Rec.: Paul Crossley, *Gothic Architecture in the Region of Casimir the Great. Church Architecture in Lesser Poland 1320–1380*, Kraków 1985, „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, t. 50, 1987, z. 4, s. 552–561.
- 25 *Wrocławska kaplica zamkowa księcia Henryka IV Prawego*, w: *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, kom. red. Zbigniew Bania et al., Warszawa 1988, s. 73–83.
- 26 *Maria über der Frau im Monde*, „Das Münster”, t. 41, 1988, z. 4, s. 302–309.
- 27 *Die Kreuzkirche in Breslau – Stiftung und Funktion*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, t. 51, 1988, s. 461–478.
- 28 Rec.: Janusz Kęmbłowski, *Dzieje sztuki polskiej. Panorama zjawisk od zarania do współczesności*, Warszawa 1987, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 52, 1990, nr 3–4, s. 367–376.
- 29 *Centralne gotyckie jednonawowe kościoły krzyżowe w Polsce. Forma a „znaczenie”*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 37, 1992, z. 2, s. 95–118.
- 30 *Zagadnienie długich chórów kościołów mendykanckich w Europie środkowo-wschodniej w XIII wieku*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, t. 1: *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 2–3: *Franciszkanie na ziemiach polskich*, red. Jerzy Kłoczowski, Kraków 1989, s. 227–248.
- 31 „*Concordia apostolorum*” – *eine gotische Skulptur in Liegnitz*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, t. 49, 1991, s. 268–279.
- 32 Rec.: Witold Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, t. 1, Warszawa 1989, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 53, 1991, nr 3–4, s. 261–265.
- 33 Rec.: Witold Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich*, t. 2, Warszawa 1990, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 36, 1991, z. 3, s. 257–261.
- 34 Rec.: Helena Soukupova, *Anežský klášter v Praze*, Praha 1989, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 53, 1991, nr 3–4, s. 280–281.
- 35 *Concordia apostolorum – gotycka rzeźba w Legnicy*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. 36, 1992, s. 221–233.
- 36 Rec.: Roman Michałowski, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1989, „Folia Historiae Artium”, t. 28, 1992, s. 151–154.
- 37 *Geneza kolosa malborskiego*, „Ikonothea. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 6, 1993, s. 75–98.

- 38 *An Early Gothic franciscan Church in Cracow*, „Arte Medievale. Periodico internazionale di critica dell'arte medievale”, t. 7, 1993, nr 2, s. 81–86.
- 39 *Die Grabkapelle des Herzogs Boleslaw III in Leubus*, „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau”, t. 34, 1993, s. 33–54.
- 40 Rec.: Matthias Untermann, *Der Zentralbau im Mittelalter. Form – Funktion – Verbreitung*, Darmstadt 1989, „Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst”, t. 22, 1992, nr 1, s. 114–119.
- 41 *O wrocławskich kaplicach zamkowych*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 39, 1994, z. 3, s. 221–265.
- 42 *Kaplica zamkowa w Raciborzu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 39, 1994, z. 4, s. 243–265.
- 43 *Die Schlosskapelle in Brieg*, „Archiv für schlesisches Kirchengeschichte”, t. 51–52, 1994, s. 183–198.
- 44 *Niderlandyzm w gotyckiej architekturze pomorskiej*, w: *Niderlandyzm w sztuce polskiej. Materiały sesji Stowarzyszenia Historii Sztuki*, Toruń, grudzień 1992, Warszawa 1995, s. 279–301.
- 45 *Obraz serca w sztuce średniowiecznej. Między erotyką a mistyką*, w: *Sztuka a erotyka. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Łódź, listopad 1994, Warszawa 1995, s. 105–122.
- 46 Rec.: Udo Kultermann, *Geschichte der Kunstgeschichte*, München 1990, „Ikonotheke. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 7, 1995, s. 115–121.
- 47 *Ikonoografia rzeźby architektonicznej wrocławskiego kościoła NP Marii na Piasku*, w: *Sztuka około 1400. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Poznań, listopad 1995, t. 2, Warszawa 1996, s. 99–133.
- 48 *Die Genese des Kolosses von Marienburg*, „Arte Medievale. Periodico internazionale di critica dell'arte medievale”, t. 10, 1996, nr 2, s. 133–143.
- 49 Rec.: Tomasz Węclawowicz, *Gotyckie bazyliki Krakowa*, Kraków 1993, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo”, t. 27, 1996, s. 185–191.
- 50 *Prandocin po stu latach badań*, w: *Ars sine scientia nihil est. Księga ofiarowana Profesorowi Zygmuntowi Świechowskiemu*, red. Joanna Olenderek, Warszawa 1997, s. 94–100.
- 51 *Kościół w Gosławicach i Miszewie jako pośrednie „kopie” Anastasis*, w: *Jerozolima w kulturze europejskiej*, red. Piotr Paszkiewicz, Tadeusz Zadrozny, Warszawa 1997, s. 155–168.

- 52 *Braterski uścisk na polskich nagrobkach renesansowych*, w: *Nobile claret opus. Studia z dziejów sztuki dedykowane Mieczysławowi Złatowi*, kom. red. Lech Kalinowski, Stanisław Mossakowski, Zofia Ostrowska-Kęmbłowska, Wrocław 1998, s. 216–224.
- 53 *Laterańska kaplica Krzyża św. a włoskie i zaalpejskie oktogony krzyżowe*, „Ikonothea. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego”, t. 13, 1998, s. 61–73.
- 54 *Die polnischen Kirchen in Gostawice und Miszewo als indirekte „Kopien der Anastasis Rotunde”*, „Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst”, t. 28, 1998, z. 2, s. 97–106.
- 55 *Iconografia delle scultura architettonica delle Chiesa della Beata Virgine Maria in Wrocław*, w: *Temi e metodi. Studi in onore Angiola Maria Romanini*, t. 2, Milano 1999, s. 913–921.
- 56 *Herzbilder in der Kunst des 13. – 14. Jh. Zwischen Erotik und Mistik*, „Arte Medievale. Periodico internazionale di critica dell’arte medievale. II Serie”, t. 14, 2000, z. 1–2, s. 101–112.
- 57 *Architektura polska około 1400 roku*, w: *Polska około roku 1400. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2001, s. 83–125.
- 58 Rec.: Jarosław Jarzewicz, *Gotycka architektura Nowej Marchii. Budownictwo sakralne w okresie Askańczyków i Wittelsbachów*, Poznań 2000, „Ochrona Zabytków”, t. 54, 2001, z. 3, s. 341–343.
- 59 *Krzyż na warszawskiej kolumnie króla Zygmunta III Wazy*, w: *Magistro et amico amici discipulique. Lechowi Kalinowskiemu w osiemdziesięciolecie urodzin*, kom. red. Jerzy Gadomski et al., Kraków 2002, s. 335–342.
- 60 *Orzeł Biały w kościele franciszkańskim w Gnieźnie*, w: *Heraldyka i okolice. Profesorowi Stefanowi Krzysztofowi Kuczyńskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Andrzej Rachuba, Sławomir Górzyński, Halina Manikowska, Warszawa 2002, s. 305–309.
- 61 *Architektura polska około 1300 roku*, w: *Polska około roku 1300*, red. Wojciech Fałkowski, Warszawa 2003, s. 155–197.
- 62 *Gmach Gimnazjum Realnego (Szkoły Głównej) w Warszawie*, w: *Ars et educatio. Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego*, red. Jerzy Miziołek, Warszawa 2003, s. 237–245.
- 63 *Zabudowa najstarszych klasztorów dominikańskich w Polsce*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, nr 3, s. 30–42.
- 64 *Funkcjonalistyczna przebudowa gmachu Towarzystwa Polonia w Warszawie*, „Archeologia Historica Polonia”, t. 15/1, 2005, s. 317–333.

- 65 *Motyw rombu ze zbroi arcyksięcia Albrechta VII Habsburga*, w: *Arma virumque cano. Profesorowi Zdzisławowi Żygulskiemu jun. w osiemdziesięciopięciolecie urodzin*, kom. red. Juliusz A. Chrościcki et al., Kraków 2006, s. 243–250.
- 66 *Schinkla projekt rozbudowy Dworu Artusa w Gdańsku*, w: *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gądomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Wojciech Bałus, Wojciech Walanus, Marek Walczak, Kraków 2007, t. 1, s. 313–319.

OPRACOWANIA I ARTYKUŁY WSPÓŁAUTORSKIE

- 67 *Katalog dokumentacji i prac konserwatorskich P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków 1951–1971. Województwo warszawskie*, Warszawa 1973 (z Z. Baranowską).
- 68 *Metodyka postępowania badawczego na przykładzie dworu w Miogonowicach*, Warszawa 1974 (z M. Urbanowskim, J. Kubiakiem, S. Jędrzejewską, P. Rudnowskim).
- 69 *Do Redakcji „Biuletynu Historii Sztuki”* [w sprawie badań archeologicznych w klasztorze cysterskim w Wąchocku], „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 41, 1981, z. 1, s. 98–102 (z P. Gartkiewiczem i R. Kunklem).
- 70 *Pałac w Mińsku Mazowieckim*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 9, 1987, s. 263–279 (z H. Suderem).
- 71 *Marginalia suleioviańska*, w: *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. Jerzy Strzelczyk, Poznań 1992, s. 351–361 (z J. Augustyniakiem i R. Kunklem).

HASŁA W ENCYKLOPEDIACH

- 72 *Grande Polonia e Cuiavia; Piccola Polonia; Pomerania e Prussia*, w: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, t. 7, Roma 1996.
- 73 *Gniezno*, w: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, t. 9, Roma 1998.
- 74 *Toruń*, w: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, t. 11, Roma 2000.
- 75 *Dominikanie – sztuka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1983.
- 76 *Francja – sztuka sakralna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989.
- 77 *Gotyk. Architektura*, w: *Wielka encyklopedia PWN*, t. 10, Warszawa 2002.

REDAKCJE I WSPÓŁREDAKCJE

- 78 *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988 (komitet redakcyjny).
- 79 *Studia nad architekturą Gdańska i Pomorza*, Warszawa 2004.

- 80 *Arma virumque cano. Profesorowi Zdzisławowi Żygulskiemu
w osiemdziesięciopięciolecie urodzin*, Kraków 2006 (komitet redakcyjny).
- 81 *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, Kraków 2008
(z T. Grzybkowską i Z. Żygulskim jun.).
- 82 „Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki” – redaktor, t. 5, 1993; t. 12, 1997;
t. 13, 1998; t. 14, 2000.
- 83 „Rocznik Historii Sztuki” – redaktor naczelny, t. 14–39, 1999–2014.